

ABORDAREA PSIHOLINGVISTICĂ ȘI SOCIOLINGVISTICĂ

A CONCEPTULUI *EMOȚIE*

Viorica LIFARI

Universitatea de Stat din Moldova

În ultimul timp categoria conceptuală a emoțiilor este cercetată în contextul studiilor interdisciplinare și al celor interculturale. Atât în domeniul psihologiei, cât și în cel al lingvisticii savanții se împart în mai multe școli, bunăoară: reprezentanții teoriei despre universalitatea emoțiilor și cei care accentuează impactul sociocultural al dezvoltării și cultivării categoriilor conceptuale ale emoțiilor în cadrul unei etnii sau culturi.

În articolul de față autorul pune în discuție opiniile savanților antropologi și lingviști cu privire la modelarea conceptului de emoție în cadrul unei culturi și posibilitatea de a analiza acest concept prin prisma ambelor teorii: atât a celei de universalitate a conceptului de emoție, cât și a teoriei despre individualitatea acestuia.

Cuvinte-cheie: *abordare cognitivă, abordare socioconstructivistă, categorie conceptuală, emoție, teoria schemei imagistice.*

THE PSYCHO-LINGUISTIC AND SOCIO-LINGUISTIC APPROACH
TO THE CONCEPT OF *EMOTION*

The conceptual category of emotions has recently more often been studied on the cross-cultural level. This type of research has been done among both psychologists and linguists who are further representing different schools or ideas, as for example the adherents of the theory of universal emotions and those that emphasize the socio-cultural impact of the development of the concept of emotion within a certain ethnic community or culture.

The article under discussion offers the reader the ideas and points of view of researchers in the field of psychology, anthropology and linguistics concerning the concept of emotions within a certain culture and the possibility to analyse the given concept through the prism of both theories: that of the universality of emotions on the one hand and that of the cultural specificity of emotion on the other one.

Keywords: *the cognitive method, the conceptual category, emotion, image schema theory, social-constructivist method.*

Tendința generală existentă în cercetările contemporane este orientarea lor tot mai vădită spre dimensiunea interdisciplinară. Conceptul de emoție se înscrie armonios în această abordare, fiind investigat deja în mai multe domenii, precum psihologia, antropologia, filosofia, culturologia, sociologia și lingvistica. Mai mult decât atât, un număr impunător de lucrări ale savanților din Occident valorifică cu succes teorii și analize ce îmbină metode psiholingvistice, sociolingvistice și socioculturale, preponderent în plan intercultural.

În literatura de specialitate savanții fac uz de variați termeni atunci când e vorba despre conceptul de *emotivitate*. Filosofii se axează pe *afectivitate*, iar lingviștii și antropologii aleg să opereze cu termenul *emotivitate/emoționalitate*, acesta fiind considerat un rechizit al psihologiei.

Savanta A.Wierzbicka, în lucrările sale dedicate *lingvisticii emotive*, afirmă că multor cercetători englezi și americani le este mai comod termenul *emoție (emotion)* decât *sentiment/simț (feeling)*, deoarece primul pare să fie mai obiectiv și doar partea obiectivă este reală și aplicabilă pentru un studiu riguros. Într-adevăr, deseori se presupune că *emoțiile* au o bază biologică și pot fi studiate în mod obiectiv, pe când sentimentele sunt subiective [17, p.23-69].

Afirmația în cauză ne-a motivat în realizarea unui studiu detaliat al teoriilor psiholingvistice, socioculturale și antropologice, elaborate pe parcursul ultimilor 35-40 de ani, perioadă în care emoțiile au fost cercetate amănunțit din diferite perspective. Pentru a face o sinteză a teoriilor ce studiază conceptul de emoție și categoriile acestuia, am găsit de cuviință să pornim de la anumite criterii de clasificare a acestora. Consultând lucrarea savantului R.Cornelius [2, p.1-7] de la Colegiul Vassar din New York, am constatat existența a patru teorii principale care stau la baza cercetării emoțiilor în plan psihologic, iar lecturile de specialitate din domeniul lingvisticii scot la suprafață diversele abordări pentru analiza lingvistică a conceptului de emoție și a categoriilor sale, coordonate cu una din teoriile psihologice de bază. Recurgem la sinteza teoriilor psihologice de abordare a categoriei afectivității, deoarece ea permite crearea unei imagini suficient de clare despre investigațiile lingvistice din acest domeniu, bazate pe teoriile psihologice, însă nu explică, totuși, cauza selectării metodologiei respective.

Anume această constatare ne-a motivat să grupăm teoriile savanților psihologi (socio-)lingviști, antropologi și culturologi preocupați de tematica afectivității în conformitate cu cele patru teorii de bază din psihologie. Este vorba despre *teoria lui Ch.Darwin*, *teoria lui W.James* [Apud: 2, p.1-7], *teoria cognitivă* și *teoria socioconstructivistă* [6, p.112]. Ideea principală, pe care o extragem din *teoria lui Ch.Darwin*, este că emoțiile sunt fenomene de evoluție, care au funcții importante pentru supraviețuirea individului. Prin această teorie savantul a demonstrat cum poate fi înțeleasă exprimarea emoțiilor (și emoțiile ca atare), insistând asupra faptului că exteriorizarea lor trebuie să fie percepută prin prisma funcțiilor emoțiilor, acestea fiind importante pentru a supraviețui. Psihologii contemporani, adepți ai *teoriei lui Ch.Darwin*, au conturat, la rândul lor, șase tipuri de emoții mari (așa le numește savantul): *happiness* (*fericire, счастье*), *sadness* (*tristețe, грусть, печаль*), *fear* (*frică, страх, боязнь*), *disgust* (*dezgust, отвращение*), *anger* (*furie, mânie, гнев, ярость*) și *surprise* (*mirare, surprindere, удивление*).

Teoria lui W.James [Apud: 2, p.1-7] despre emoții se axează pe experiența emoțională sau trăirea emoțiilor, însoțită de schimbări în corpul omenesc. W.James insistă asupra faptului că este imposibil să simți emoții fără a suferi concomitent schimbări corporale. Această afirmație este ilustrată prin expresii lingvistice ca, de pildă: *îi tremura barba de frică, s-a înroșit (de rușine), покраснел от стыда, побледнел от страха, to tremble with anger, his voice trembled with excitement etc.*

Dintre cele patru perspective evidențiem *perspectiva cognitivă* ca fiind de bază, deoarece mai mulți savanți și-au axat cercetările anume pe ea. Dacă acum 50-70 de ani emoțiile nu erau studiate numai din cauza că se considerau stări iraționale ce existau separat de gândire, în prezent constatăm că descoperirea legăturii emoțiilor cu gândirea a constituit o adevărată revoluție în acest domeniu de cercetare.

Conform *teoriei cognitive*, toate emoțiile depind de evaluarea obiectelor și a ființelor operată de către individ, proces în rezultatul căruia apreciem mediul înconjurător ca fiind bun sau rău. *Perspectiva cognitivă* permite asocierea fiecărei emoții cu un anumit model de evaluare și dacă se schimbă modul de evaluare, se modifică și emoția. Tot în acest compartiment sunt incluse dimensiunile primitive de evaluare precum *plăcerea*, *controlul*, *siguranța*, *responsabilitatea*, *efortul* ș. a. și se consideră că fiecare emoție este generată de combinații unice ale acestor dimensiuni. *Furia* implică evaluarea situației considerate ca neplăcută, iar *responsabilitatea* se asociază cu un efort mare; *vina* este la fel asociată cu o situație neplăcută motivată de iresponsabilitatea cuiva, sentiment care necesită puțin efort.

Teoria sau perspectiva socioconstructivistă [6, p.112] este cea mai recentă, cea mai diversă și cea mai controversată dintre toate abordările conceptului *emoție*. Această teorie a fost folosită în antropologie și sociologie, iar adepții ei consideră că *emoțiile* sunt produse culturale, semnificația și coerența cărora constituie nu altceva decât norme sociale învățate. Chiar și susținătorii teoriei lui Ch.Darwin, printre care P.Ekman [Apud: 2, p.1-7], au recunoscut rolul culturii în procesul de control al emoțiilor unui individ, însă J.Averill [Apud: 2, p.1-7] și alți adepți ai teoriei socioconstructiviste propun o abordare mai radicală. În calitate de exemplu este analizat conceptul de *furie (anger)*, considerată o emoție primitivă sau de bază. Ea există pe lista tuturor clasificărilor propuse pentru emoții elaborate de psihologi și de lingviști. În opinia lui J.Averill, *furia* este mai mult decât o emoție primitivă: ea se bazează pe un model complex al evaluării determinate social, fapt ce servește funcțiilor sociale importante atât la nivel interpersonal, cât și la cel social. Chiar și *sentimentul/simțul* de a nu se putea controla în acel moment este construit social. Fiind mai mult decât o *emoție* negativă, după cum o considerăm cu toții, *furia* joacă, de fapt, un rol constructiv în relațiile noastre sociale. *Furia* se declanșează în urma evaluării unei situații în care cineva a comis o faptă rea în mod intenționat și nejustificat. În acest caz *furia* se bazează pe o judecată morală. Conceptul de *furie* se asociază cu răul sau cu binele. În societatea de vest, dacă se întâmplă că cineva a încălcat regula (norma), celălalt actor are dreptul să-i ceară compensație.

Emoția de frică, care, aparent, are o doar funcție adaptivă (conform teoriei lui Ch.Darwin), mai are și funcție socială și morală (de consultat teoria lui J.Averill). Copiii au frică nu doar de lucrurile de care se lovesc în întuneric, ei sunt învățați să se teamă de activități și de oameni pe care grupul lor social îi dezaprobă. Pentru socioconstructiviști cultura joacă un rol central în organizarea emoțiilor la nivel de varietate. Ei susțin că anume cultura oferă conținut pentru evaluările care generează emoții. În timp ce procesul de evaluare poate fi o adaptare biologică, conținutul evaluării noastre este de factură culturală.

Astfel, obiectele care supără oamenii diferă de la o cultură la alta și de la o persoană la alta. Cultura, în formă de reguli sociale, oferindu-ne „scenarii” pentru emoții, de asemenea organizează emoțiile prin comportament [2, p.1-7].

Care ar fi aportul teoriilor aplicate de savanți în cercetarea emoțiilor și ce rezultate pot fi extrase din aceste analize? Analiza începe cu viziunile adepților teoriei lui Ch.Darwin, care susțin că emoțiile au o funcție de supraviețuire, insistând asupra laturii lor biologice.

Antropologii C.Jung și A.Cohen [Apud: 21] susțin că obiectele atrag și invocă emoții. Este vorba despre un fenomen natural și esențial pentru supraviețuirea umană. Aflându-ne într-o lume necunoscută, putem simți o gamă de senzații, precum *curiozitatea* sau *frica*. Începând cu P.Ekman (anii 1970) și până în prezent, constatăm că teoria lui Ch.Darwin [Apud: 2, p.1-7], văzută separat, apare în lucrările psihologilor din ce în ce mai rar. Savanții se axează mai mult pe abordarea darwinistă în îmbinare cu cea propusă de W.James [Apud: 2, p.1-7], iar din sursele studiate am observat interesul sporit față de teoria cognitivă și cea socioconstructivistă, acestea îmbinându-se armonios în studiile cercetătorilor lingviști și antropologi din perioada contemporană.

În teoria lui W.James [Apud: 2, p.1-7], emoțiile se manifestă prin schimbări corporale; ca urmare, grupul de psihologi, din care face parte și R.Atkinson [Apud: 18, p. 381], descrie rezultatele unui experiment condus pentru a determina diferențierea emoțiilor. Rezultatele acestuia au arătat că aspectul fizic al persoanei iubite, precum și *furia*, face inima omului să bată mai frecvent. Deși *furia* și *frica* au multe în comun, prima este considerată fierbinte, pe când cea de-a doua este rece, fapt reflectat diferit prin mijloacele lingvistice ce redau emoțiile în cauză în limba rusă: *furia* este comparată cu *кипящая кровь*, iar *frica* este descrisă prin *холод до костей* sau *похолодевшие ноги* (în română spunem *au trecut fiorii prin mine*, în engleză *to feel shiver (up and) down one's spine*).

Reacțiile sau răspunsurile non-verbale ale oamenilor la același eveniment emoțional sunt similare în multe culturi, însă expresia feței sau gesturile sunt controlate cu grijă. Bunăoară, psihologii au recurs la metoda analizei faciale pentru a determina tipul de emoții și felul în care acestea erau exprimate. Savanții P.Ekman și W.Friesen [Apud: 20] au condus un experiment cu reprezentanții a două culturi: americani și japonezi. Participanților la experiment li s-a propus vizionarea unui film ce provoca un stres mare. Spectatorii erau singuri în sală și puteau liber să-și exprime emoțiile. Filmarea se făcea cu camera ascunsă. Acest experiment a fost repetat și în prezența cercetătorilor. În aceste condiții, fețele japonezilor nu mai exprimau *groază* și *frica*, ci s-au schimbat în zâmbete. Pentru a nu ofensa savantul (cu un statut mai înalt), japonezii zâmbeau, recurgând la un comportament social dictat de cultura lor, iar fețele americanilor exprimau *frica*, *furie*, *tristețe* în mod deschis și evident. Rezultatele acestui experiment au demonstrat că în fiecare societate există anumite reguli de exprimare a emoțiilor în diferite situații, fapt ce exprimă legătura dintre emoție și cultură. Totodată, prima etapă a experimentului a scos la suprafață emoționalitatea japonezilor ca ființe biologice și nu sociale, ceea ce ilustrează latura psiho-biologică a emoțiilor indivizilor japonezi. Intersectarea celor două tipuri de emoții (biologice și sociale) a generat numeroase discuții în emotiologie (știință despre exprimarea lingvistică a emoțiilor propusă de V.Shakhovky [22, p.21]). Pe de o parte, se vorbește despre emoțiile universale, caracteristice oricărui individ, indiferent de apartenența la o cultură sau alta iar, pe de altă parte, este subliniată individualitatea culturală a emoțiilor manifestate verbal și non-verbal.

A.Wierzbicka susține că emoțiile sunt dependente cultural și presupune că 6 sau 7 emoții de bază au o exprimare lingvistică. Savanta acceptă că exprimarea emoțiilor cu ajutorul mimicii este universală, însă metodele utilizate pentru studierea lor, inclusiv termenii care denumesc emoțiile, depind nemijlocit de cultura în care s-au format și, deci, nu pot fi universale [17, p.23-69].

O idee asemănătoare găsim la psihologul D.Matsumoto, care afirmă: „În mod evident, există ceva înnăscut, caracteristic tuturor oamenilor, fapt care trezește emoții universale, dar rolul culturii în procesele cognitive complicate permite a marca mai specific hotarele între emoții” [20].

Totuși, latura biologică a emoțiilor îi frământă pe psihologi și aceștia au efectuat variate experimente pentru a observa cauzatorii sau baza declanșării emoțiilor. Vorbim în acest caz despre experimentul efectuat doar în cadrul culturilor europene. A.Galati [Apud: 20] și colegii săi au descoperit că sesizarea sentimentelor ca *furia*, *aversiunea*, *frica*, *fericirea*, *tristețea* și *mirarea* se asemănau în Italia de Nord și în Italia de Sud. Psihologii B.Buunk și R.B. Hupka [1, p.12-22], susțin că în toate culturile investigate de ei flirtul provoca *gelozie*, dar această constatare nu este valabilă pentru cultura malayeză, în care bărbatul nu înțelege de ce soția lui ar flirta cu un alt bărbat, când el este alături și, din start, exclude simțul de *gelozie*, situație care reflectă o educație a mentalității prin cultură.

În lucrările inițiale axate pe emoții ca fenomen psihologic, C.E. Izard [Apud: 22, p.26] apare ca adept al metodelor lui Ch.Darwin și a celei elaborate de W.James. Pe parcursul cercetării C.E. Izard ajunge la conclu-

zia că emoțiile conțin componenta cognitivă. Dacă în abordările anterioare *emoțiile (emotions)* nu erau studiate de compartimentul lingvisticii, la momentul actual este demonstrat că emoțiile compun baza motivațională a conștiinței noastre, a cogniției și a comportamentului [22, p.16]. Astfel, pe durata cercetărilor sale C.E. Izard [Apud: 22, p.26] și-a schimbat viziunea asupra metodologiei de studiere a categoriilor emoțiilor și a completat rândurile savanților cognitiști.

Un alt adept al teoriei cognitive a fost R.Lazarus [Apud: 9, p.124-131], care, de altfel, și-a bazat studiile pe teoria de evaluare introdusă de M.Arnold. Discutând despre aspectul cognitiv al emoției, R.Lazarus susține că există doi factori esențiali la care trebuie să găsim un răspuns: întâi de toate, care este natura cogniției (sau a evaluării) care distinge reacțiile emoționale separate precum *frica, vina, durerea sufletească, veselie* etc. și ce condițiile anterioare determină aceste stări. Mai mult decât atât, R.Lazarus a specificat două tipuri de metode de evaluare care stau la baza identificării emoțiilor: evaluarea primară, în timpul căreia se stabilește importanța evenimentului pentru organism, și evaluarea secundară, orientată spre aprecierea posibilității organismului de a face față sau a depăși consecințele evenimentului încărcat emoțional.

Lingviștii cognitiști, care studiază conceptele, susțin că structura conceptuală a unui fenomen se conține în memoria biologică. Datorită naturii memoriei biologice, inclusiv a arhitecturii neuro-anatomice, posedăm o viziune a lumii specifică pentru specia noastră. Cu alte cuvinte, construirea realității noastre este mediată, în mare măsură, de natura memoriei noastre biologice [2, p.7], fapt susținut și de V.Shakhovskiy: „Cunoștințele despre emoții se formează în mod linear, treptat în baza experienței personale, sociale și a memoriei biologice. Ele includ în structura lor conceptuală cunoștințe despre receptori și cunoștințe retușate, primele fiind similare în memoria semantică a tuturor purtătorilor de limbă, pe când cele din urmă sunt diferite. Ambele tipuri de cunoștințe formează semnificația conceptuală a emoției lexicalizate în formă de construct mental” [22, p.25-26].

Legătura dintre concepte și reprezentarea lor lingvistică este ilustrată prin teoria schemei imagistice (Image Schema Theory) propusă de M.Johnson [Apud: 4, p.10], care susține că o modalitate de manifestare a experienței memoriei biologice la nivel cognitiv ar fi forma schemei imagistice. Ea include concepte rudimentare, precum contactul, containerul și echilibrul. Aceste elemente sunt semnificative, deoarece ele derivă și sunt legate de experiența pre-conceptuală a individului.

Savanții G.Lakoff și M.Johnson [Apud: 4, p.10] pun la îndoială ideea despre conceptele rudimentare din memoria biologică care oferă blocuri constructive conceptuale pentru concepte mai complexe. În opinia lor, motivul că vorbim despre aflarea în stare de *dragoste* și de *necaz* pornește de la structurarea conceptului abstract de *dragoste* și înțelegerea lui prin prisma containerului conceptului fundamental. Astfel, conceptele schematic-imaginare servesc pentru a structura concepte și idei mai complexe, de exemplu: 1) *James is in love*. 2) *Susan is in trouble*.

Cercetările cognitive de categorisire a emoțiilor, în baza cunoștințelor despre ele și în baza asemănării lor, au arătat că împărțirea emoțiilor în categorii orientate spre cunoștințe este mai reușită, deoarece principiul de asemănare și diferențiere a emoțiilor este neclar și multe dintre ele trec una în alta sau chiar într-o stare opusă, reflectată, de exemplu, în expresia din limba rusă: *от любви до ненависти один шаг*.

Din cele patru perspective sau teorii de studiere a emoțiilor, cea socioconstructivistă se suprapune în măsură considerabilă cu perspectiva cognitivă. Să observăm opiniile și abordările adepților teoriei socioconstructiviste.

Într-o lucrare timpurie de conceptualizare a emoțiilor, A.Wierzbicka, care se pronunță în favoarea teoriei socioconstructiviste și a celei cognitive, a pus în valoare ideea că nu toate limbile fac o distincție evidentă între conceptul de *frica* și cel de *rușine* prin unități aparte din vocabularul lor. Această concluzie a fost extrasă din rezultatele cercetării lui L.R. Hiatt [Apud: 14, p.48-49]. Ne alăturăm acestei opinii, valabile pentru conceptul de *frica* în cultura engleză, pe când în română și rusă nu am observat acest fenomen. Am analizat circa 49 de proverbe ce iau în derâdere *frica*, ca trăsătură de caracter (constatare valabilă pentru culturile și limbile de lucru ale prezentei cercetări) și am analizat funcționarea conceptului de *rușine* asociat celui de *frica* în proverbul englez.

(1) *Once bitten twice shy!*

(2) *Пуганая ворона куста боится.*

(3) *Cine s-a opărit cu ciorbă suflă și în iaurt.* [25, p.207]

În exemplul (1) observăm conceptul de *rușine* redat explicit în engleză prin vocabula *shy* și cel de *frica* redat implicit de participiul adjectival *bitten*.

Alte exemple de proverbe nu mai reflectă prezența în limba engleză a semului de [+Rușine] asociat celui de [+Frică], de exemplu:

(4) *A scalded cat fears cold water.*

(5) *Обжегшись на молоке, дуют и на воду.*

(6) *Pisica opărită fuge și de apă rece.* [24, p.478]

Cercetătoarea J.Tsai expune mai multe păreri despre emoții și experiențele emoționale ale oamenilor, susținând că exprimarea acestora și controlul lor sunt influențate de cultura prin care au fost formați, fapt ce determină bunăstarea psihologică sau disconfortul emoțional al persoanei respective [13, p.4]. Savanta introduce noțiunea de stare afectivă ideală (Ideal affect) aplicată la o anumită cultură, în care această stare variază simțitor. Bunăoară, locuitorii Americii de Nord manifestă tendința să fie emoționați, entuziasmați, energici și să simtă alte stări de pozitivism, pe când locuitorii din Asia de Est sunt dispuși să se simtă calm, pașnic și vor să trăiască stări de excitare pozitivă de o intensitate mai joasă și această stare se consideră una afectivă ideală pentru fiecare cultură. Prin urmare, fiind adepta teoriei socioconstructiviste, savanta susține că emoțiile se educă sau se cultivă prin cultură, fără a lua în calcul latură biologică a emoțiilor.

Tot în cadrul acestei teorii îi regăsim pe psihologii H.S. Kim și J.V. Sasaki de la Universitatea *Santa Barbara* din California, care au studiat emoțiile și controlul asupra lor. În lucrarea „Emotion Regulation: The Interplay of Culture and Genes” cercetătorii susțin că emoțiile sunt procese culturale dependente, fiind pe aceeași linie cu A.Wierzbicka și alții. Ipoteza lor constă în următoarele: „Persoanele din ... culturile în care suprimarea emoțiilor este susținută prin „canoanele” normei sociale, din culturile care sunt genetic predispu-se la o sensibilitate socioemoțională înaltă, vor fi implicate în controlul emoțiilor mai mult decât persoanele din culturile genetic predispu-se la o sensibilitate socioemoțională mai scăzută, în care emoțiile se exprimă deschis” [5], idee pe care o susținem integral, convingându-ne de adevărul acestor afirmații din conversații interculturale cu europeni, americani și asiatici.

Studiind emoțiile în context social, savanții din Asia pun accent pe importanța controlului asupra stărilor emoționale. Cultura influențează consecințele acestui control pentru bunăstarea psihologică a persoanei. J.Soto [Apud: 13, p.4-5] și colegii săi susțin că relația dintre controlul emoției și starea psihologică (psihosomatică) variază de la o cultură la alta. Dacă pentru americani și europeni controlul emoțiilor se asociază cu un grad înalt de depresie și cu un grad mai scăzut de satisfacție, pentru un chinez din Hong Kong, conștient de faptul că orice control al emoțiilor este necesar pentru o mai bună înțelegere cu alți oameni din comunitatea sa, controlul nu se asociază cu depresia sau cu satisfacția de viață. Astfel, rezultă că, în variate culturi, starea de *depresie* apare în situații diferite. Controlul emoțiilor, definit prin formula „felul în care încercăm să influențăm emoțiile pe care le trăim și le simțim sau le exprimăm” nu doar că are o bază funcțională și biologică, dar, de asemenea, este modelat de vastul context sociocultural în care se produce.

În lucrarea sa „Psihologie și cultură”, psihologul D.Matsumoto, adept al teoriei socioconstructiviste observă interacțiunea dintre emoțiile universale posibile și emoțiile socioculturale [20], astfel fiind aproape de teoriile profesorului A.Wierzbicka.

Pentru a găsi o explicație a coexistenței asemănărilor și divergențelor ce cauzează emoții în variate culturi, D.Matsumoto propune termenii de conținut *implicit* sau conținut *explicit* al bazei (sau al cauzatorului declanșării) emoțiilor. Conținutul explicit este reprezentat printr-o situație reală, un eveniment, iar conținutul *implicit* se atestă prin sensul psihologic al evenimentului. Bunăoară, conținutul implicit al prezenței la o ceremonie funerară pornește de la sentimentul de pierdere a unei persoane foarte apropiate, a iubitului/ei. În baza revizuirii cercetărilor care valorifică diferențele dintre culturi, putem concluziona că baza emoțiilor are un caracter universal la nivelul componentei implicite, ceea ce înseamnă că unele teme psihologice trezesc emoții asemănătoare la oamenii din mai multe culturi. Unele și aceleași conținuturi implicite pot să se asocieze cu diferite conținuturi explicite, după cum s-a observat în experimentul efectuat de P.Ekman și W.Friesen.

K.Scherer [Apud: 20] aderă, la rândul său, la grupul de savanți socioconstructiviști. Profesorul, împreună cu colegii săi, a dovedit că evenimentele culturale, cum ar fi, de exemplu, nașterea unui copil, „plăcerile de bază” legate de corp și situațiile de succes au cauzat *bucurie* pentru europeni și americani mai mult decât pentru japonezi. Moartea unei rude sau despărțirea fizică cu iubitul/ta și noutățile mondiale cauzau mai des starea de *tristețe* printre europeni și americani. Însă, problemele în relații îi întristau pe japonezi mai mult decât pe americani sau pe europeni. Străinii și situațiile de succes trezeau *frică* printre americani, iar japonezii se temeau de oameni noi, de transport și de experiențe noi. Prin urmare, conform ideii de educare a

emoțiilor prin cultură, ajungem la concluzia că aceeași emoție este declanșată de diferiți cauzatori în variate culturi.

La rândul său, psihologul român A.Cosmovici vorbește despre categoria afectivității și arată legătura procesului cognitiv cu declanșarea *emoției* sau a *sentimentului*. El descrie, pe de o parte, scenariul unei ceremonii de înmormântare petrecute în Europa, la care nu se exprimă *emoțiile*, și, pe de altă parte, amintește despre obiceiul de a angaja bocitoare la funeraliile moldovenești [3, p.235]. După cum observăm, cercetătorul îmbină abordarea cognitivă și cea socioconstructivistă.

În cultura engleză manifestarea emoțiilor este considerată o deviere de la starea normală sau liniștită a individului [17, p.17], de aceea, fără a manifesta emoții în societate sau în viața privată, reprezentanții acestei culturi sunt reci și rezervați.

Pentru a ilustra neexprimarea emoțiilor (sentimentelor) de *durere* și *tristețe* la o înmormântare în Europa propunem un pasaj din monografia savantei ruse T.Larina: „... în 1998, aflându-mă la Londra, am fost martorul situației în care ghidul unei excursii prin oraș le povestea turiștilor despre funeraliile prințesei Diana și accentua cu o deosebită mândrie faptul că niciunul din copiii Dianei nu a plâns la acea ceremonie, arătând prin aceasta că ei sunt cu adevărat englezi, ceea ce în cultura rusă ar fi fost considerat imposibil, căci s-ar fi creat impresia despre persoane cu o inimă de piatră” [19, p.100].

Diversele studii lingvistice ale emoțiilor acreditează ideea că acestea se formează prin cultură, însă teoriile despre universalitățile lingvistice și cele conceptuale demonstrează altceva. Teoria universalităților conceptuale, ca metodă de studiere a semnificației cuvintelor în diferite limbi, a fost introdusă în circuitul științific de G.W. Leibniz [7, p.326]. Fiind un adept convins al unității psihice a oamenilor, G.W. Leibniz recomanda studierea comparativă a limbilor lumii, pentru a descoperi esența internă a individului și, în special, baza universală a cogniției. La fel ca E.Sapir și B.L. Whorf, criticați pentru scoaterea în evidență a diferențelor esențiale dintre limbi și sistemele conceptuale asociate lor, G.W. Leibniz a fost criticat pentru accentuarea trăsăturilor comune ale acestora.

A.Wierzbicka observă că niciun grup de savanți din aceste două tabere nu este gata să accepte ideea că limbile și modul de gândire reflectat în ele manifestă atât diferențe, cât și asemănări esențiale; iar studiul diversității poate duce la descoperirea caracteristicilor universale și invers [17, p.22-23], fapt susținut de D.Matsumoto și la care ne raliem în această lucrare.

Profesorul V.Shakhovsky, cercetător care aderă concomitent la teoria socioconstructivistă și la cea cognitivă, nu este de acord cu afirmațiile că toate emoțiile sunt modelate de cultură. Savantul rus declară că emoțiile fundamentale (numărul cărora variază de la o școală la alta) sunt universale și recunoscute în toate culturile, deoarece ele reprezintă o parte din dezvoltarea speciei umane. În continuare, V.Shakhovsky admite că emoțiile sunt construite de parametrii socioculturali, de aceea, pe lângă emoții universale, mai putem distinge emoții specifice unei anumite culturi, iar limba reflectă cultura dată [22, p.17-18]. Pentru a argumenta cele spuse, vom recurge la câteva exemple din limbile engleză, română și rusă, aplicând metoda analizei metalimbajului semantic natural, preluată de la A.Wierzbicka, care explică diferențele dintre cuvântul polonez *tesknota* (în rusă – *тоска*, în română – *dor*, în engleză – fără echivalent (adăugat de V.L.)) și *tesknic* (în rusă – *тосковать*, în română – *a fi dor* și în engleză – *to miss* (adăugat de V.L.)).

Dacă descompunem cuvintele în componente mai mici (primitive semantice, considerate universale pentru orice limbă), care au echivalente în limba engleză, observăm că X *teskni* /'teskni/ față de Y= (X simte 'tesknota' /tesk'nota/ pentru Y; X este departe de Y; X se gândește la Y; X simte ceva frumos față de Y; X vrea să fie împreună cu Y; X știe că nu poate fi împreună cu Y; X se simte prost din această cauză). În același timp, *to miss* din engleză nu implică nici *suferință*, nici *distanță* în semnificația sa [16, p.587]. Vom pune la îndoială această concluzie, deoarece dicționarul Collins Cobuild ne oferă următoarea explicație pentru cuvântul *to miss*: 1) cineva regretă că altcineva nu mai este cu el/ea, deoarece *ei se plac* sau *se simt singuri unul fără altul* (*you regret that they are no longer with you because you like them very much or feel lonely without them*). De exemplu: *The two boys miss their father a great deal* observăm lipsa tatălui, ceea ce implică sentimentul de *distanță* și *dorul băieților*, altfel spus, indică *suferință*. A doua semnificație a cuvântului *to miss* este *to notice that they are not present* (a observa lipsa cuiva) [23, p.924], ceea ce înseamnă că A.Wierzbicka folosește doar cea de a doua semnificație în analiza sensului verbului *to miss*, excluzând astfel o parte importantă a semnificațiilor posibile ale verbului analizat. Un exemplu reușit pentru a arăta diferența dintre cele două sensuri ale verbului *to miss* este oferită de verbele din rusă *тосковать* și *скупать*. Primul este foarte

aproape de lexemul polonez *tesknic* și implică faptul că *X cunoaște că nu poate fi cu Y*, în timp ce al doilea sens este unul mai optimist și nu presupune imposibilitatea de realizare a acțiunii, fiind mai aproape după sens de termenul englez *to miss*.

A fi dor din română poate fi descompus în următoarele seme: 1) o dorință puternică de a vedea pe cineva din nou, nostalgie; 2) suferință în urma dragostei pentru cineva care este departe, termenul român implicând distanță și suferință, la fel ca în lexemele din limbile poloneză și rusă. Termenul englez cuprinde doar *regretul* față de o situație imposibilă, sentimentul de *suferință* fiind opțional [8, p.105-110].

După cum vedem, emoțiile reprezintă o parte componentă a culturii oricărui popor și, în mod obligator, se conceptualizează și se verbalizează în limba lui [22, p.17-18]. Ne raliem la afirmațiile savantului rus și vom susține ideea că în orice limbă și cultură există atât emoții universale, cât și cultural-specifice, aceasta fiind una din ipotezele de bază ale cercetării noastre. Modul respectiv de abordare a problematicii emoțiilor îmbină teoria lui W.James cu cea socioconstructivistă și cognitivă, fapt întâlnit mai rar în cercetările din lingvistica emoțiilor.

Emoțiile sunt considerate experiențe interne ale unui individ, ele rezultând din combinarea psihologiei evaluării cognitive și a comportamentului, fapt care pune în valoare ideea că stăpânirea sau controlul emoțiilor a fost întotdeauna considerată drept o problemă personală. Totuși, evenimentele emoționale au loc în contexte sociale și modul în care indivizii își controlează emoțiile este primordial pentru o viață socială reușită. De aceea, modelarea culturală a controlului procesului emoțional poate avea loc atât la nivel individual, cât și la cel interpersonal [20].

Psihologul rus L.Vygotsky a observat că emoțiile produse de operele de artă asupra persoanei pot avea o calitate mai „cerebrală” decât emoțiile apărute în urma altor activități precum sportul. Emoțiile cauzate de artă sunt inteligente [Apud: 10, p.5-39]. După părerea noastră, doar persoanele cu gust estetic și sensibilitate mai înaltă pot fi educate astfel.

C.Ratner [10, p.5-39] explică caracteristicile culturale ale conceptului *emoție* prin situația în care aceasta se manifestă și se simte: concept, reprezentare, schemă. Înțelegerea unei situații nu este doar aprecierea ei negativă sau pozitivă. Capacitatea gândirii de a determina calitatea emoțiilor devine evidentă datorită faptului că noi reconceptualizăm un eveniment din trecut și acesta schimbă reacția noastră emoțională față de el. Afirmația este valabilă și în situația când copilul nu înțelege acțiunea părintelui în copilărie și, mai târziu, maturizându-se, ajunge la concluzia că părintele a avut dreptate.

Orice *emoție* se bazează pe *câteva concepte*. Ele includ înțelegerea stimulului imediat (evenimentul, obiectul, persoana, comportamentul) cu care se confruntă cineva, contextul social în care apare stimulul și necesitățile și posibilitățile individului. Conceptul de responsabilitate generează supărare sau *furie* printre oamenii din culturile de vest și mai ales la englezi. Analizând definiția termenului *anger* din engleză am confirmat afirmația savantului J.Russell [12, p.426-450]. Gupurile etnice care nu posedă conceptul de intenție personală sau de responsabilitate și care atribuie evenimentele dăunătoare sorții nu dau vina pe cauzatori pentru acțiuni dăunătoare și nu se *înfurie* sau *mânie* din acest motiv. Acesta este cazul din cultura turcă. Culturile se deosebesc enorm prin felul de emoții pe care le recunosc. Niciun model nu este standard sau normal [11].

Studiile asupra categoriei afectivității, coordonate cu cele patru teorii majore de cercetare a emoțiilor în plan psihologic, pe care se bazează în mod natural investigațiile din lingvistică, au permis să scoatem în evidență interesul sporit al savanților față de metoda sau teoria cognitivă și cea socioconstructivistă. Categoriile emoțiilor sunt studiate prin prisma lingvisticii cognitive și a metodei socioconstructiviste, deoarece acestea permit a observa latura culturală și socială a emoțiilor, manifestată de un matur ce aparține unei societăți educate prin cultură.

Metoda darwinistă, care pune accent pe funcția de supraviețuire a emoțiilor, valabilă pentru un individ, nu mai apare separat în investigațiile curente. Ea este aplicată doar împreună cu metoda propusă de W.James, care susține că emoțiile se manifestă la nivel corporal, iar schimbările fiziologice servesc ca un indiciu de recunoaștere a emoțiilor. Multe dintre aceste stări sunt reflectate în expresii lingvistice.

Neajunsul metodei darwiniste și al celei a lui W.James constă în faptul, că ele nu cuprind integrarea socială a individului, care dictează anumite norme sau reguli de comportament, inclusiv față de exteriorizarea emoțiilor. Mai mult decât atât, abordarea darwinistă și cea a lui W.James marginalizează apartenența etnică a individului, care de asemenea reflectă mentalitatea și tradițiile unei etnii, categoria afectivității având un rol

primordial în această situație. Aceste două abordări pot fi utilizate atunci când vorbim despre universalitatea categoriei afectivității, iar metodele respective ar fi complementare celor cognitive și socioconstructivistă.

Orice copil se naște cu un fond emoțional genetic, însă societatea și cultura în care acesta crește și se dezvoltă îi formează emoțiile sociale și cele specifice cultural, care nu întotdeauna coincid cu programa genetică individuală. Perceperea lumii devine nestandardă și se face în baza experienței emoționale acumulate: orice concept al emoției sociale se asociază cu un scenariu sau cu o schemă imagistică din cultura căreia îi aparține individul, fiind susținută și de vocabularul limbii acestei culturi. Lipsa termenului care ar reda un concept al emoției în fondul de bază al unei limbi indică lipsa emoției în cultura respectivă sau importanța neînsemnată a acesteia pentru etnia dată. Pe de altă parte, existența aceluiași termen în variate culturi nu întotdeauna presupune același concept al emoției, scenariile fiind diferite.

În studiul întreprins am prezentat câteva abordări ale categoriei afectivității efectuate în baza metodei cognitive, care arată legătura dintre emoție și cogniție sau gândul individului. Asocierea unei emoții cu o schema imagistică permite să comparăm emoțiile exprimate lingvistic în plan intercultural fără cazuri posibile de etnocentrism, în care savantul ar fi influențat de limba maternă. Instrumentele de descriere a schemei pornesc de la primitivele semantice/lexicale (cuvinte simple care există în orice limbă, precum *a vrea*, *a fi*, *a se gândi*, *a simți* etc.).

Astfel, această metodă face posibilă extragerea asemănarilor și a diferențelor vehiculate de termenii emoțivi aparent similari în variate culturi.

O altă constatare vizează ponderea mai mare a cercetătorilor (din lucrările consultate) care au studiat categoria afectivității conform teoriei socioconstructiviste și au scos în lumină importanța societății în formarea competențelor emoționale ale indivizilor și modul în care acestea se manifestă atât în plan verbal, cât și non-verbal.

Importanța socială a emoției a fost accentuată în mod deosebit de savanții asiatici, în a căror cultură suprimarea emoțiilor este susținută prin „canoanele” normei sociale, iar genetic reprezentanții acestei culturi sunt predispuși la o sensibilitate socioemoțională înaltă.

În concluzie, considerăm că o investigație psiholingvistică amplă a categoriei afectivității în limbile engleză, română și rusă poate fi efectuată mai eficient doar cu condiția aplicării metodei cognitive, care se înscrie mult mai reușit într-un studiu intercultural, metoda socioconstructivistă servind drept una complementară, dar totuși deosebit de importantă pentru a realiza o investigație multilaterală atașată unui context sociocultural.

Bibliografie:

1. BUUNK, B. ș.a. Cross Cultural Differences in the Elicitation of sexual Jealousy. In: *Journal of Sex Research*, 1987, No. 23, p.12-22. [Accesat: 2.12.2015] Disponibil: www.sinclar.edu/academics/lcs/departments/soc/pub/casilab/cross_cult_diffs_Cross_Cult_Diffs_Sexual_Jealosity.pdf
2. CORNELIUS, R. *Theoretical Approaches to Emotion. ITRW on Speech and Emotion*. Newcastle, Northern Ireland, UK. September 5-7, 2000, p.1-7. [Accesat: 10.08.2015] Disponibil: www.cs.columbia.edu/~julia/papers/cornelius00.pdf
3. COSMOVICI, A. *Psihologie-Generală*. Iași: Polirom, 1996. 256 p. [Accesat: 16.03.2015] Disponibil: www.scribd.com/doc/215437392/
4. EVANS, V. *The Cognitive Linguistics Enterprise: an Overview*, p.1-36. [Accesat: 3.02.2015] Disponibil: <http://www.vyvevans.net/Cloverview.pdf>
5. KIM, H. ș. a. *Emotion Regulation: The Interplay of Culture and Genes*. În: *Social and Personality Compass*, 6, p.867-877. [Accesat: 6.05.2015] Disponibil: <http://labs.psych.ucsb.edu/Kim/heejung/Kimsasakisps.pdf>
6. KÖVECSES, Z. *Emotion Concepts: Social Constructionism and Cognitive Linguistics*. In: *The Verbal Communication of Emotions: Interdisciplinary Perspectives*. Routledge, 2014, p.109-121. ISBN 978-0-805-83689-9
7. LEIBNIZ, G.W. *New Essays on Human Understanding*. Cambridge University Press, 1982. 321 p. ISBN 9780521285391
8. LIFARI, V. *Emoție, simț sau sentiment*. In: *Intertext. Scientific Journal*, 2015, No. 1/2 (33/34) 9th year, p.105-110. ISSN 1857-3711
9. LIFARI, V. *Afectivitatea și lingvistica cognitivă*. În: *Probleme actuale de lingvistică*. Materialele simposionului științific cu participare internațională. Chisinău, 15-16 mai 2015. In memoriam acad. Nicolae Corlăteanu 100 de ani de la naștere. Chișinău, 2015, p. 124-131.
10. RATNER, C. Culture and Psychology, 2000, vol.6, p.5-39. [Accesat 6.05.2015] Disponibil: www.sonic.net/~cr2/emotion.htm

11. RUSSELL, J.A. et. al. *Relativity in the Perception of Emotion in Facial Expressions*. In: *Journal of Experimental Psychology*, 1987, No.116, p.233-237.
12. RUSSELL, J.A. *Culture and the Categorization of emotions*. In: *Psychological Buletin*, 1991, No 110, p.426-450.
13. TSAI, J. *How Do People's Cultural Ideas and Practices Shape Their Emotions*, p.1-13 [Accesat: 4.05.2015]
Disponibil: [psych.stanford.edu/~tsailab/PDF/Culture%20and %20Emotion%20Chapter.pdf](http://psych.stanford.edu/~tsailab/PDF/Culture%20and%20Emotion%20Chapter.pdf)
14. WIERZBICKA, A. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press, 1999. [Accesat: 13.03.2015] Disponibil: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99013646.pdf>.
15. WIERZBICKA, A. *Understanding Cultures though Their Key Words. English, Russian, Polish, German and Japanese*. New York Oxford: Oxford University Press, 1997. 317 p. ISBN 0-19-508835-2 [Accesat: 29.04.2015]
Disponibil: http://npu.edu.ua/e-book/book/djvu/A/iif_kgpm_0195088360.pdf
16. WIERZBICKA, A. *Human Emotions: Universal or Culture-Specific?* In: *American Anthropologist. New Series*, 1986, No.3, vol. 88, p. 584-594.
17. WIERZBICKA, A. *Emotional universals*, p.23-69. [Accesat: 14.08.2015] Disponibil: elies.rediris.es/Language_Design/LD2/wierzbicka.pdf.
18. АТКИНСОН, Р. и др. *Введение в психологию: Учебник для университетов / Пер. с англ. Под общей редакцией проф. В.Зинченко*. Москва: Тривола, 1999, 672 с. [Accesat: 10.12.2015] Disponibil: www.alleng.ru/d/psy/psy009.htm
19. ЛАРИНА, Т.В. *Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций*. Москва: Рукописные памятники древней Руси, 2009. 512 с. ISBN 978-5-9551-0297-9.
20. МАЦУМОТО, Д. *Психология и культура*. СПб.: Питер, 2003. 718 с. ISBN 5-94723-362-2. [Accesat: 20.04.2015]
Disponibil: www.gumer.info/biblioitek_buks/Psihol/Mats/11.php.
21. РУБИШТЕЙН, С. *Основы общей психологии*. СПб.: Питер, 2002. 720 с. ISBN 5-314-00016-4. [Accesat: 18.04.2015] Disponibil: yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn=osnovu_obzhey_psc.pdf
22. ШАХОВСКИЙ, В.И. *Лингвистическая теория эмоций*. Москва: Гнозис, 2008. 416 с. ISBN 978-5-94244-019-0
23. *COLLINS COBUILD DICTIONARY*. The University of Birmingham, Collins: London and Glassgow, 1990, 1703 p. ISBN 0 00 375021 3
24. DUMBRĂVEANU, I. ș.a. *Diccionario de ProverbiosEspañol – Rumano-Ruso-Inglés –Portuges-Frances-Italiano-Latino*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2001. 592 p.
25. КУЗЬМИН, Н.Л. и др. *Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц*. Спб.: МИК/Лань, 1996. 352 с. ISBN 5-86617-038-8

Prezentat la 03.12.2015